

KAPITALISTINĖS EKONOMIKOS REGULIAVIMO RAIDA IR JO DABARTINIAI ASPEKTAI

J. TAMOSIŪNAS

Apie ekonomikos planavimą, bent apie jos reguliavimą, buržuazija svajoja seniai. Ekonomikos nestabilumas, ypač ekonominės krizės ne tik padaro didžiulių materialinių nuostolių, bet ir didina socialines problemas. Todėl neatsitiktinai taip entuziastingai buvo sutiktas Dž. Keinso (1883—1946 m.) darbas „Bendroji užimtumo, palūkanų ir pinigų teorija“ (1936 m.), kuriame buvo pateikti teoriniai kapitalistinės ekonomikos reguliavimo pagrindai. Šis reguliavimas turėjo remtis valstybės ekonominiu vaidmeniu. Tačiau, nors ir buvo buržuazinių valstybių pastangų panaudoti šios teorijos teiginius, kaip žinoma, kapitalistinių šalių ekonomika iki Antrojo pasaulinio karo ir toliau neišvengė krizių bei didesnių ar mažesnių ekonominės raidos sutrikimų. Panaši padėtis buvo ir pirmąjį pokario dešimtmetį. Tai sudarytų pirmąjį šio reguliavimo etapą. Antras etapas — šeštasis ir septintasis dešimtmečiai. Šiuo laikotarpiu pasiektas gana ryškus ekonomikos stabilumo padidėjimas. Jis ypač buvo pastebimas Vakarų Europos šalyse.

Kyla klausimas, kas įvyko kapitalistinių šalių ekonomikoje, kad susidare tokio reguliavimo galimybės.

Tai paaiškinama keliomis aplinkybėmis. Visų pirma pokarinėje epochoje labai padidėjo valstybės ekonominis vaidmuo, įsigalėjo valstybei priklausanti gamybos priemonių nuosavybė, susidarė valstybinis ekonomikos sektorius. Stambaus masto pramonės nacionalizavimas buvo atliktas Anglijoje ir Prancūzijoje. Panašaus pobūdžio procesai vyko ir kitose šalyse. Valstybinis sektorius daugeliu atvejų pradėjo apimti 20—25% visos nacionalinės ekonomikos. Tose šalyse, kur valstybei priklausančių įmonių buvo mažiau, pavyzdžiui, JAV, valstybė įgavo galimybę disponuoti didele nacionalinių pajamų dalimi, patenkancia į valstybės rankas per mokesčius. Ekonomikos reguliavimo požiūriu — tai yra tolygu valstybinei gamybos priemonių nuosavybei.

JAV tuo metu ypač svarbus vaidmuo teko valstybiniais užsakymams. Nors valstybinių įmonių čia buvo mažiau, tačiau dideles galimybes gaminti pagal tam tikrą planą (kontraktus) turėjo privačios stambios korporacijos. Tai keitė jų padėtį visoje visuomeninėje gamyboje. Šios bendrovės gamino žinomai rinkai, kartu šių bendrovių gamybos planai derinosi su visuomeniniais. Jos savo ruožtu duodavo didelius užsakymus kitoms, su jomis technologiškai bei ekonomiškai susijusioms bendrovėms. Kokią didelį mastą buvo įgavę šie užsakymai, galima spręsti iš to, kad jiems nebeužtekdavo lėšų, gaunamų mokesčiais. Valstybės išlaidos daugelyje šalių buvo didesnės už minėtą nacionalinių pajamų dalį. Valstybės didino savo išlaidas skolindamos lėšas iš privataus kapitalo. Dėl to didėjo jų skolos. Pavyzdžiui, JAV valstybės skola devintajame dešimtmetyje peržengė dviejų trilijonų dolerių sumą. Kokia tai milžiniška suma, galima įsivaizduoti prisiminus, kad tuo laikotarpiu visų besivys-

tančių šalių įsiskolinimas sudarė daugiau kaip vieną trilijoną dolerių. O tas įsiskolinimas, kaip žinoma, sukėlė viso pasaulio susirūpinimą.

XX a. pradžioje valstybės finansų lyginamasis svoris nacionalinės pajamos JAV, Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje sudarydavo apie 5–10%, o septintajame dešimtmetyje — jau 30–40%. Vadinasi, daugelio išsivysčiusių kapitalistinių šalių ekonomikoje susiformavo trys sektoriai: valstybinis, stambus monopolinis ir smulkus privatus. Buvo manoma, kad pirmieji du sektoriai pasiduoda reguliavimui: valstybinis — imperatyviam, stambus monopolinis — instituciniam, o per juos visa ekonomika — induktyviam.

Antra aplinkybė, sudariusi prielaidas ekonomikos reguliavimui, buvo elektroninės skaičiavimo technikos sukūrimas, jos tobulinimas bei paplitimas. Šios technikos panaudojimas sudarė galimybę greičiau gauti informaciją apie padėtį ekonomikoje, o kartu greičiau ir tiksliau naudoti atitinkamas poveikio priemones. Ir trečia aplinkybė — tai ekonomikos reguliavimo metodų tolesnis tobulinimas. Šioje srityje moksliniai tyrimai sudarė pagrindinius ekonomikos tyrimus pokario laikotarpiu. Tapo žinomi tokie autoriai kaip A. Hansenas, S. Haris, R. Harodas, N. Koldoras ir kiti. Tačiau nėra abejonės, kad daugiausia reikšmės ekonomikos reguliavimui turėjo valstybinio ekonomikos sektoriaus susidarymas. Todėl šį reguliavimą atliko valstybė, o ne kokie monopoliniai-finansiniai centrai, kaip buvo manę šio amžiaus pradžioje R. Hilferdingas bei K. Kautskis. Valstybė, sukoncentravusi savo rankose didžiulę nuosavybę, įgavo galimybę šią nuosavybę tvarkyti iš vieno centro ir kartu daryti poveikį gamybai, esančiai už valstybinės nuosavybės ribų.

Prasidėjus ekonomikos reguliavimui, buvo kuriami ir specialūs planavimo organai. Pirmiausia toks organas buvo įkurtas Prancūzijoje. Šis organas čia buvo įkurtas 1946 m. prie Finansų ministerijos ir buvo pavadintas Generaliniu planavimo komisariatu. Maždaug tuo pačiu metu planavimo organai buvo įkurti Olandijoje (Centrinis planavimo biuras) ir Anglijoje. Anglijoje tuos klausimus buvo pavesta tvarkyti Ekonomikos ministerijai ir Nacionalinės ekonomikos vystymo tarybai. Kitose šalyse tokie organai kūrėsi vėliau, o JAV toks organas buvo įkurtas tik 1971 m., t. y. 25-iais metais vėliau negu Prancūzijoje.

Tiesa, ir tuo metu šis reguliavimas buvo sąlyginis. Be visos kitos gamybos, net valstybinis sektorius buvo stipriai veikiamas bendros ekonominės būklės, ekonominės konjunktūros. Todėl ekonomika, kaip minėta, vystėsi su tam tikrais sutrikimais. Reguliavimui beveik nepasidavė valiųjų problemos. Nuolat vyko didesnės ar mažesnės šakinės krizės. Tačiau ekonomikos, paimitos kartu, sutrikimai buvo mažesni negu pirmoje šio amžiaus pusėje bei greičiau įveikiami (4, p. 119—130).

Prasidėjus ekonomikos reguliavimui, greitai buvo nepasitenkinama ekonominės pusiausvyros palaikymu. Buvo keliamas uždavinys reguliuojant garantuoti ir atitinkamą gamybos augimą. Subalansuotas gamybos augimo garantavimas tapo sudedamąja reguliavimo dalimi. Šį uždavinį taip pat turėjo atlikti valstybė. O ekonomikos reguliavimo moksle pasirodė naujos vadinamosios augimo teorijos. Šeštąjį bei septintąjį dešimtmetį vadinamųjų balansuojančių augimo sistemų kūrimas buvo tapęs vos ne mados reikalu. Jų buvo sukurta labai daug ir gana skirtingų. Šiuo požiūriu jas būtų galima apibūdinti taip: agreguotos bei dizagreguotos, trumpalaikės bei ilgalaikės, atviros bei uždaros.

Remiantis šiomis sistemomis, ir buvo planuojama ekonomika. Siam planavimui buvo būdingi šie momentai: 1) ekonominių prognozių sudarymas, 2) ekonominių uždavinių tam tikram laikotarpiui suformulavimas, 3) priemonių sistemos, padedančios realizuoti šiuos uždavinius, sukūrimas.

Planuojant ekonomiką, buvo derinami du pradai: stambių ekonominių programų sudarymas (planai) ir bendras ekonomikos reguliavimas

(indikatoriai). Karinėms bei ekonominėms programoms įgyvendinti valstybė daugiausia naudoja savo lėšas tiesiogiai. Šios programos darė reguliuojamą poveikį visai ekonomikai. Tačiau bendram ekonomikos reguliavimui valstybė panaudoja ir kitą savo ekonomikos politiką (mokesčiai, maitai, kainų reguliavimas, pinigų politika ir pan.).

Bendram ekonomikos reguliavimui dažniausiai buvo sudaromos indikatorijų sistemos, t. y. numatomi tam tikri dydžiai, nuo kurių nukrypimas (į nepageidaujamą pusę) yra laikomas signalu, į kurį turėjo reaguoti valstybė savo operatyvaus poveikio priemonėmis. Tokios ekonominio bei socialinio gyvenimo sritys, kurioms nustatomi indikatoriniai dydžiai, savotiški kontroliniai skaičiai, Prancūzijos 1966—1970 m. penkmečio plane buvo šios: 1) bendras kainų lygis (jo peržengimas didėjimo kryptimi — neigiamas reiškinys), 2) užsienio prekyba (peržengimas mažėjimo kryptimi — neigiamas reiškinys), 3) bendrosios produkcijos apimtys didėjimas (peržengimas mažėjimo kryptimi — neigiamas reiškinys), 4) investicijų efektyvumas (peržengimas mažėjimo kryptimi — neigiamas reiškinys), 4) investicijų efektyvumas (peržengimas mažėjimo kryptimi — neigiamas reiškinys), 5) nedarbas (peržengimas didėjimo kryptimi — neigiamas reiškinys) (6, p. 223).

Reguliavimas pradėjo apimti gana daugelį gamybos bei socialinio gyvenimo sričių. Šios sritys atskirose šalyse gerokai skyrėsi savo aktualumu bei poveikio stiprumu. Tačiau jas galima sugrupuoti taip: 1) ekonominės pusiausvyros palaikymas, 2) tam tikro lygio gamybos augimo garantavimas, 3) tam tikro lygio užimtumo garantavimas, 4) kainų didėjimo ribų nustatymas, 5) tam tikro lygio (ne mažesnio) eksporto garantavimas. Tokio reguliavimo objektai yra taip pat biudžetai, mokėjimų balansai, darbo dienos trukmė, socialinis ap rūpinimas nedarbo bei kitais atvejais ir pan.

Dėl kapitalistinės ekonomikos reguliavimo bei kitų palankiai susiklosčiusių konjunktyrinių aplinkybių šeštąjį ir septintąjį dešimtmetį buvo stebimas gana spartus gamybos vystymasis. Daugelyje šalių buvo labai sumažėjęs nedarbas, o Vakarų Europoje — Bendrosios rinkos šalyse net trūko darbo jėgos. Tuo laikotarpiu ir prasidėjo ryškesnis darbo jėgos importas, kuris vėliau įgavo tarptautinės darbo jėgos migracijos pobūdį.

Šeštąjį ir septintąjį dešimtmetį, įvykus minėtiems poslinkiams, išvystytoje kapitalistinėse šalyse pradėta kalbėti apie „ekonominį stebuklą“, apie „visuotinės gerovės valstybę“, „vartotojišką visuomenę“ ir pan.

Trečias etapas — aštuntojo dešimtmečio pradžia — devintojo dešimtmečio pradžia (1972—1982 m.). Kapitalistinę ekonomiką vėl stipriai sukrėtė ekonominės krizės. Jos jau vyko visos visuomenės ir pasauliniu mastu. Tokios krizės įvyko 1974—1975 m. ir 1980—1982 m. Tai buvo pačios didžiausios ekonominės krizės pokarinėje epochoje. 1974—1975 m. krizė, galima sakyti, reiškė persilaužimą kapitalistinės ekonomikos reguliavimo raidoje. Tai buvo stipri krizė. Jos metu gerokai krito gamyba. Paaiškėjo, kad naudojamos reguliavimo priemonės prarado galimybę įveikti ekonominį nestabilumą. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad ekonominės raidos nestabilumas tęsėsi ir po krizės. Po minėtos krizės nebuvo pasiektas toks gamybos augimo lygis, koks buvo ankstesniais dešimtmečiais. Pavyzdžiui, 1967—1973 m. OECD šalių vidutinis metinis pramonės produkcijos augimo tempas sudarė 6,1%, o 1973—1979 m. — 2,2%. Tempų sumažėjimas buvo būdingas visoms išvystytoms kapitalistinėms šalims. Sulėtėjo ir Japonijos gamybos augimo tempas. Jis atitinkamai sudarė 11,5% ir 2,3%. Optimistinės kalbos baigėsi.

1980—1982 m. vėl įvyko ekonominė krizė. Ši krizė buvo švelnesnė, bet užtai truko ilgiau. Ji įvyko prieš tai buvus nedideliu augimo tempu.

Šie gamybos sutrikimai buvo lydimi didelių sutrikimų darbo jėgos užimtumo srityje.

Jau 1974—1975 m. dėl ekonominės krizės įvyko didžiuliai pakitimai užimtumo srityje, kuri sudaro sudedamąją kapitalistinės ekonomikos reguliavimo dalį. Neužimtumas staiga pradėjo didėti ir ėmė laikytis labai aukšto lygio. Ypač tai pasakytina apie Vakarų Europos šalis. Apibūdinant šiuos procesus, pažymėtina, kad neužimtumas čia buvo didesnis negu JAV, kur jis visą laiką yra labai didelis. O Vakarų Europos šalyse šeštąjį ir septintąjį dešimtmetį, santykinai efektyviu ekonomikos reguliavimo laikotarpiu, nedarbas buvo labai sumažėjęs. Pavyzdžiui, septintojo dešimtmečio kai kuriais metais VFR nedarbas, oficialios statistikos duomenimis, nesudarydavo net 1%. Registruojamų vakansinių vietų ne kartą buvo daugiau negu bedarbių. Ir štai nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios padėtis staiga pasikeitė. Bedarbių skaičius Vakarų Europos šalyse taip padidėjo, kad dažnai buvo gerokai didesnis negu JAV. Tik Japonijoje jis išliko nedidelis ir svyruoja nuo 2 iki 3%. O Vakarų Europos šalyse nedarbas pradėjo sudaryti 9—11%, JAV tuo metu jis svyravo nuo 6 iki 7% (7, p. 30). Tokio didelio ir taip ilgai trunkančio nedarbo, nepriklausomo nuo ekonomikos fazių, kapitalistinių šalių istorijoje dar nėra buvę. Norint įsivaizduoti šio nedarbo mastą, užtenka pasakyti, kad jis trunka jau daugiau kaip du dešimtmečius ir nesimato jo pabaigos. Šiuo laikotarpiu bedarbių skaičius 2—3 kartais buvo didesnis už dirbančių žemės ūkyje skaičių, kai kuriose šalyse sudarė $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ bendro pramonėje dirbančių skaičiaus.

Šeštąjį ir septintąjį dešimtmetį mokslininkų ekonomistų susidomėjimą buvo sukėlusios priežastys, padėjusios gana efektyviai reguliuoti ekonomiką, ilgam laikui (beveik du dešimtmečius) įveikti nedarbą Vakarų Europos šalyse, o dabar tokį susidomėjimą buvo nulėmusios ekonomikos nestabilumo priežastys, ilgalais didelis nedarbas. Tuo metu aukštą užimtumą daugelis autorių aiškino ekonomikos reguliavimo laimėjimais, o dabar žemą užimtumą — jo krize.

Kai prasidėjo šis didysis nedarbas, beveik visų išvystytų kapitalistinių šalių vyriausybės savo ekonominėse programose paskelbė jo įveikimo metus. Daugelio šalių vyriausybės skelbė, kad jos nedarbą panaikins per trejus ketverius metus. JAV ir Italijos vyriausybė planavo tai padaryti 1975 m., Anglijos ir VFR — 1974 m. ir pan.

Tuo metu komunistų ir darbininkų partijos, taip pat profsąjungos kritikavo šias vyriausybės programas. Jos nenorėjo ir negalėjo sutikti, kad taip ilgai truktų toks didelis nedarbas. Kadangi buržuazinės vyriausybės nedarbo priežastimis laikė sunkumus sukurti naujas darbo vietas, tai kovojančios su jomis visuomeninės jėgos reikalavo trumpinti darbo laiką ir numatyti papildomas darbo pamainas. Ir tokiu būdu įdarbinti visus bedarbius.

Tačiau, kaip žinoma, ir tokios, tuo metu atrodžiusios šioje srityje neradikalioms buržuazinių vyriausybių programos ne tik nebuvo įgyvendintos, bet jos visiškai sužlugo. Nedarbas dar labiau padidėjo. Jau aštuntojo dešimtmečio pabaigoje—devintojo dešimtmečio pradžioje Europos bendrosios rinkos šalyse jis sudarė, kaip minėta, 10% ir daugiau visų dirbančių.

Tokių programų buvo priimta ir daugiau, daugiausia — JAV, kur nedarbas ilgą laiką buvo pats didžiausias. Dar 1946 m. JAV kongresas, demokratinių jėgų spaudžiamas, priėmė užimtumo įstatymą. Tiesa, jame šis klausimas suformuluotas dar gana neapibrėžtai. Jame sakoma, kad federalinės vyriausybės tikslas pasiekti maksimalų užimtumą. Tačiau net šeštąjį ir septintąjį dešimtmetį, kai buvo būdingas spurtas gamybos augimas, Vakarų Europos šalyse bedarbių beveik nebuvo, JAV nuolat buvo didelis bedarbių skaičius. 1978 m., po 1974—1975 m. ekonominės krizės ir po neįgyvendintų minėtų programų, JAV kongresas priėmė naują užimtumo įstatymą. Jis buvo konkretesnis. Jame numatyta iki 1983 m. ne-

darbą sumažinti iki 4% dirbančių. Tačiau ir ši programa nebuvo įgyvendinta. 1984 m. JAV nedarbas, oficialios statistikos duomenimis, sudarė 7,4%. Tik 1987—1988 m. nedarbas JAV gerokai sumažėjo.

[vykus 1974—1975 m. bei 1980—1982 m. ekonominėms krizėms bei užsitęsęs depresinei būklei tarpkriziniu laikotarpiu, buvo pradėta kalbėti apie kapitalistinės ekonomikos reguliavimo krizę. Ypač plačiai apie šią krizę kalbėjo tarybiniai autoriai. Pagaliau šis teiginys buvo įrašytas ir į politinės ekonomijos kurso programas, kaip visuotinai pripažintą išvadą. Tačiau šiuo metu šis klausimas tampa vėl diskusijų objektu.

Kalbant apie šią krizę, negalima teigti, kad ir minėtu laikotarpiu reguliavimo priemonės nedarė jokio poveikio ekonominiam bei socialiniam gyvenimui. Galbūt teisingiau būtų teigti, kad reguliavimo sritys gerokai susiaurėjo, jo efektyvumas sumažėjo. Aštuntąjį dešimtmetį, kaip minėta, jis negarantavo nei gamybos stabilumo, nei darbo jėgos bei gamybos priemonių visapusiškesnio panaudojimo, nei ekonominės pusiausvyros. Tačiau reguliavimo priemonės ir toliau buvo naudojamos. Dėl jų poveikio pakito kai kurie reiškiniai, anksčiau buvę būdingi tam tikroms konjunkčūros situacijoms. Pavyzdžiui, krizių metais nebuvo prekių perprodukcijos, jų kainų kritimo, prekių naikinimo. Nebuvo ir palūkanų normos staigaus padidėjimo ir pan. Tokie reiškiniai dabar galėjo būti pastebimi tik kaip pavieniai atvejai. Dabar vietoj šių reiškinijų minėtų krizių metu mažėjo prekių gamyba toliau kylant kainoms, išsilaikė palūkanų normos santykinis stabilumas, o kartais ji net mažėjo, pakilimo metu didėjo. Tai buvo būdinga JAV ir kt. Vadinas, dabar ne gaivališkai susidaręs prekių kiekis rinkoje, ne gaivališkas jų pasiūlos ir paklausos svyravimas lėmė kainas, bet tam tikras siekiamas kainų lygis lėmė gamybos apimtį. Gamybos apimtis krizių metu buvo nustatoma tokio lygio, kad prekybos galima būtų realizuoti aukštomis bei didėjančiomis kainomis. Tai buvo kapitalistinės ekonomikos reguliavimo padarinys: prekės buvo gaminamos tam tikrai žinomai rinkai, gaminamos pagal iš anksto sudaromus kontraktus. Tačiau negalima teigti, kad reguliavimo galimybės labai susilpnėjo.

Kokios priežastys taip stipriai susilpnino galimybes reguliuoti ekonomiką esant išplėtam valstybiniam ekonomikos sektoriui? Į šį klausimą atsakoma įvairiai. Ir tai suprantama, nes ši problema tapo aktuali, labai dominanti įvairius visuomenės sluoksnius ir į ją šiuo metu bando atsakyti įvairių profesijų specialistai. Todėl pasitaiko įvairių teiginių. Pavyzdžiui, kai kurie neekonominių sričių specialistai, prasidėjus ekonominėms krizėms, ėmė teigti, jog tai yra susiję su šimtmečio pabaiga. Neva tai kiekvieno šimtmečio pabaigai būdingi ekonominiai bei socialiniai sutrikimai. Kiti autoriai minėtus ekonominius-socialinius sunkumus bandė jungti su saulės aktyvumo fazėmis, mėnulio reiškiniais ir pan. Tačiau, suprantama, mus šiuo atveju domina ne abstraktus pobūdis, bet ekonominiai samprotavimai. Juo labiau kad padėtis nuo 1982 m. gerokai pasikeitė.

Nemažai ekonomistų buvo tos nuomonės, kad minėtus sutrikimus nulėmė energetinės krizės bei žaliavų problemos padidėjimas aštuntąjį dešimtmetį. Tačiau tai empirinis klausimo aiškinimas. Suprantama, jo ignoruoti taip pat nedera. Yra žinoma, kad daugelis bendro pobūdžio ekonominių procesų, būdami tam tikrų raidos dėsningumą išraiška, yra susiję, ypač jų pradžią, su tam tikromis tiesioginėmis priežastimis. Vieno ar kito konkrečiau ekonominio reiškinio pasikeitimai, juo labiau staigūs, jų nauja vieta visuomeninėje gamyboje tam tikram laikui gali padaryti poveikį visai ekonominei raidai. O ką jau kalbėti apie tokį didžiulį svarbių gaminių (naftos, spalvotųjų metalų ir pan.) kainų pasikeitimą aštuntąjį dešimtmetį. Kai kurie autoriai pakitimus reguliavimo srityje bandė jungti su valiutų krizės tolesniu įsisiūbavimu (1). Žinoma, tai galėjo

turėti reikšmės. Ekonomikoje reiškinų tarpusavio priklausomybė, jų tarpusavio sąveika yra labai didelė. Tačiau vien tam jų priskirti nederėtų. Valiutų krizė vyko ir ekonomikos reguliavimo suklestėjimo laikotarpiu. Todėl moksliniu požiūriu daugiau argumentuotai atrodo nuomonės tų autorių, kurie tai aiškina naujomis ir pastovesnėmis priežastimis. Kartu jie mano, kad tokių konkrečių priežasčių poveikis visai ekonomikai, taip pat ir ekonomikos reguliavimui, jeigu jis nebūtų susijęs su kuriais nors bendro pobūdžio procesais, negalėtų būti ilgalaikis. O kapitalistinės ekonomikos reguliavimas buvo pastebimai sutrikęs ilgą laiką. Dešimtį metų nebuvo įgyvendinta beveik nė viena ekonomikos stabilizavimo programa. Vadinasi, reikia manyti, kad, be minėtų aplinkybių, turėjo atsirasti ir kitos, kurios, kaip minėta, veikia kur kas pastoviau.

Kokios tai gali būti aplinkybės?

Kapitalistinių šalių ekonomikos reguliavimo sutrikimas nebuvo netikėtas dalykas. Daugelis tarybinių autorių net šeštąjį ir septintąjį dešimtmetį, kada šis reguliavimas buvo efektyviausias, pabrėždavo kapitalistinės ekonomikos prieštaravimus, ardančius jo pagrindus, išryškindavo kitas šį reguliavimą ribojančias aplinkybes. Ir tai buvo ne vien tik seniai žinomos išvados. Be to, net tuomet, kai atrodė, jog kapitalistinės ekonomikos reguliavimas įgauna tam tikrą realumą, buvo signalų, konkrečių reiškinų, kurie rodė, kad anksčiau ar vėliau gali subręsti naujo pobūdžio nevaldomi procesai. Vienas iš tokių reiškinų — tai nacionalinės ekonomikos vis didėjantis priklausomumas nuo kitų šalių ekonomikos, jų ekonominės politikos (3).

Sis didėjantis nacionalinės ekonomikos priklausomumas nuo kitų šalių ekonomikos, nuo pasaulinės rinkos yra objektyvus procesas. Jis vystosi kartu su mokslo ir technikos revoliucijos raida. Mokslo ir technikos revoliucija, didindama gamybos specializaciją ir koncentraciją, reikalauja ir atitinkamos kooperacijos, vis platesnių ekonominių ryšių, vis platesnių rinkų. Tokio priklausomumo didėjimas nacionalinę ekonomiką daro vis mažiau valdomą vidinėmis nacionalinėmis priemonėmis. Ši priežastis yra viena iš valiutų krizės, kuri trunka visą pokarinę epochą, priežasčių. Sis klausimas jau seniai yra nagrinėjamas ekonominėje literatūroje.

Dabartinėje epochoje vieny šalių ekonominės raidos priklausomumas nuo atitinkamos raidos kitose šalyse bei visoje pasaulinėje kapitalistinio ūkio sistemoje taip padidėjo, kad ne tik negalima sureguliuoti nacionalinių valiutų, bet negalima daryti didesnio reguliuojamo poveikio nacionalinei ekonomikai apskritai. Kapitalas pradėjo vis daugiau internacionalizuotis. Susikūrė ir išplėtė savo veiklą tarptautinės korporacijos, nuolat didėja tarptautinė prekių apyvarta. Daugelyje išvystytų šalių eksportas jau pasiekė 30%, o kai kuriose šalyse — net 40—50% viso visuuminio produkto. Mažesnę dalį jis sudaro tik JAV, kurios turi didelę vidaus rinką. Vadinasi, nacionalinės ekonomikos vis daugiau ir daugiau priklauso nuo ekonominių santykių su kitomis šalimis. O čia, kaip žinoma, vieno vieningo centro nėra. Nors ir yra daugelis įvairiausių tarptautinių organizacijų, susitarimų, susivienijimų ir pan., tarp kapitalistinių šalių vyksta nenutrūkstami prieštaravimai ir kova. Viena vertus, didėjantis priklausomumas nuo kitų šalių, kita vertus, prieštaravimai ir kova tarp tų šalių niekais paverčia bandymus reguliuoti ekonomiką nacionalinėmis priemonėmis. Nacionalinės reguliavimo priemonės, esant anarchijai pasauliniu mastu, tampa vis mažiau ir mažiau efektyvios.

Todėl buvo daroma išvada, jog, norint efektyviai reguliuoti ekonomiką dabartinėmis sąlygomis, yra būtina šį reguliavimą įgyvendinti visos pasaulinės kapitalistinės sistemos mastu.

Po 1980—1982 m. ekonominės krizės kapitalistinių šalių būklė vėl smarkiai pakito. Vėl padidėjo gamybos vystymo tempas, pagerėjo jos

subalansavimas. Išsiskiria naujas etapas išvystytų kapitalistinių šalių ekonomikos raidoje. Kai kurie autoriai jį laiko ir reguliavimo naujo etapo pradžia. Svarbiausias šio etapo reiškinys — nauja technologija, energiją, medžiagas taupanti technologija, technologija, reikalinga mažiau gyvojo darbo.

Kokie įvyko didžiuliai naftos, metalo bei kitų medžiagų naudojimo pakitimai, galima spręsti iš to, kad vien 1984 m. (vieni iš pirmųjų pokrizinių metų), palyginti su 1983 m., Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo sutaupyta 540 mln. t naftos, Didžiojoje Britanijoje — 64 mln. t. Labiausiai energiją ir medžiagas taupanti technologija buvo plėtojama Japonijoje. Joje tais metais naftos sutaupyta 140 mln. t. Japonija, visą laiką importavusi metalą, tapo jo eksportere.

Nauja technologija tiek pakėlė darbo našumą (sumažino ne tik gyvojo, bet ir sudaiktintojo darbo sąnaudas), kad labai sumažėjo daugelio prekių gamybos kaštai. Išvystytose kapitalistinėse šalyse, vykstant inflacininiams procesams, pirmą kartą per visą pokarinę epochą pradėjo stabilizuotis daugelio prekių kainos, o kai kurios net mažėti. Kartu savotiškai išsprendė daugelis valiutų krizės klausimų. Pakilimo metu spartesniu tempu negu paprastai pradėtos atnaujinti gamybos priemonės.

Kyla klausimas, ar šiuos procesus reikia laikyti reiškiniais, būdingais kapitalistinės ekonomikos cikliniam vystymuisi, būdingais jo pakilimo fazei, ar jie yra ir naujo ekonomikos reguliavimo etapo pradžia.

Yra duomenų, kurie patvirtina ir vieną, ir antrą išvadą.

Kad tai yra ciklinis vystymosi rezultatas, kad tai pasekta ne dėl ekonomikos reguliavimo, daugiausia rodo ekonominio ir socialinio gyvenimo nesubalansuotumas, jo anarchiška raida. Pakilimas, kuris prasidėjo devintojo dešimtmečio pradžioje, prasidėjo po prieš tai vykusios krizės. Vadinasi, vieną ciklo fazę pakeitė kita. O planingumo šiame procese mažai. Šis pasikeitimas visų pirma neišsprendė nedarbo problemos, išskyrus Japoniją, kur užimtumas visą laiką buvo neblogas (2—3% bedarbių), dabar jis šiek tiek pagerėjo tik JAV. O Vakarų Europos šalyse nedarbo problema kai kuriais aspektais net padidėjo. Kapitalistinių šalių autoriai šiuos reiškinys dažniausiai sieja su nauja technologija, kuri, taupydama gyvąjį darbą, pabrangino darbo vietą, nulėmė didelius struktūrinius ekonomikos pakitimus. Tačiau, kad ir kaip ten būtų, nedarbas lieka nedarbu. Jis visuomet turi tam tikras tiesiogines priežastis.

Gamybos priemonių atnaujinimas, o tai paprastai būdinga pokriziniams laikotarpiui, taip pat beveik kaip ir įprasta, vyksta anarchiškai. Nauja technikos pažanga gaivališkai naikina ne tik pavienes įmones, bet ir ekonominės veiklos sritis. Ypač stipriai nukentėjo metalurgija, laivų statyba, naftos gavyba.

Taigi šie duomenys daugiau atspindėtų naujos ciklo fazės reiškinys. Tačiau yra aplinkybių, kurios rodo, kad ir šie procesai atitinkamai reguliuojami. Į tai reikėtų atsižvelgti. Reguliavimo priemonės naudojamos tiek šalies vidaus ekonominiame gyvenime, tiek tarptautinių ekonominių ryšių srityje. Visų pirma valstybės ir dabar naudoja daug priemonių siekdamos įveikti ar nors apriboti nedarbą, įgyvendina visą kompleksą kitų socialinių programų.

Tęsiasi kai kurie senieji reguliavimo procesai, taip pat atsiranda ir naujų. Kai kurie autoriai mano, kad reguliavimo srityje apskritai nieko esminio neįvyko. Jie mano, kad yra pakitę tik tikslai, kuriuos sau kelia valstybės dabartinėmis sąlygomis. Todėl, jų nuomone, turi kisti tik reguliavimo metodai (2).

Šioms išvadoms pagrįsti yra naudojami ir tam tikri duomenys. Kadangi dabartinėmis sąlygomis į pirmą vietą išskyla gamybos racionalizavimo klausimai, jų nuomone, buvę reguliavimo metodai, skirti subalansuotam gamybos plėtojimui, netinka naujiems uždaviniams. Dabar neva

tai iškyla uždavinys nustatyti naujus metodus, kurie skatintų technikos pažangą (2, p. 19). Tai yra tiesa. Technikos pažangos skatinimo priemonės tikrai įgyvendinamos. Tačiau kyla klausimas, ar šios priemonės gali būti laikomos gamybos reguliavimo priemonėmis tiesiogine šios sąvokos prasme? Ar tai nėra gaivališki procesų skatinimas? Kapitalistinės gamybos raidoje buvo ne vienas laikotarpis, kai sparčiai vystėsi technika, tačiau gamyba nebuvo reguliuojama. Šie procesai vyko gaivališkai. Gamybos reguliavimas — tai organizuotas gamybos subalansuotumas, jos plėtojimas, taip pat ir technikos pažanga. Daug kas patvirtina tai, kad šiuo metu apsiribojama tik mokslo ir technikos pažangos skatinimu, be pastangų ir galimybių suteikti šiam procesui planingą pagrindą. Juo labiau kad mokslo ir technikos pažangą siekiama skatinti ne tik valstybiniais asignavimais, bet vis plačiau pasitelkiant privačius kapitalus. Tiesa, tam yra įgyvendinama atitinkama mokesčių politika.

Cia pateiktos mintys apie tai, kad ekonomika ir dabar gali būti efektyviai reguliuojama, galima sakyti, yra tik pavienių autorių samprotavimai. O daugiausia paplitusios mintys yra tos, kurios teigia, jog ekonomikos subalansuotumo dabar pasiekti negalima. Tokių teiginių pasiūlymų tiek mūsų, tiek kapitalistinių šalių ekonomistų darbuose.

Kadangi galimybės reguliuoti ekonomiką konkrečių valstybių mastu, kaip minėta, komplikavosi, dabar vis daugiau kalbama apie tarpvalstybinių ekonominių santykių reguliavimo būtinumą (R. Mulers ir kt.). Šioje srityje vyksta ir atitinkami procesai. Ryškiausiai jie matomi Vakarų Europos šalyse, kur valstybės, integruodamos savo ekonomiką, mažina valstybės sienų vaidmenį. Tačiau jau dabartinė patirtis rodo, kad subalansuotam vystymuisi pasiekti to nepakanka. Jos sudaro pasaulinės ūkio sistemos tik tam tikrą regioną. Todėl neatsitiktinai kai kurie autoriai kelia „pasaulinio valdomo ūkio“ idėją. Jie mano, kad ši idėja tam tikru mastu realizuojasi, pavyzdžiui, transnacionalinių korporacijų veikla (5). Iš tiesų transnacionalinių korporacijų vaidmuo didėja. Jau 1960 m. jos gamino 14,5% viso kapitalistinių šalių bendrojo produkto, 1978 m. — 26,1%, o devintojo dešimtmečio pradžioje — jau $\frac{1}{3}$ (5, p. 26). Labai padidėjo ir bankinės veiklos internacionalizacija. Kartu susidarė stambus tarpnacionalinis pasaulinio ūkio sektorius. Savo lyginamoju svoriu gamyboje jis prilygsta valstybiniam sektoriui daugelyje šalių, o kai kurių šalių net gerokai prašoka.

Tačiau tarp šių sektorių yra esminis skirtumas. Tarptautinis ekonomikos sektorius nėra vieningas. Todėl jo pagrindu daromos išvados dėl reguliavimo vargu ar gali būti laikomos realiomis. Jos tam tikru mastu panašios į mintis, kurias šio amžiaus pradžioje skelbė K. Kautskis ir R. Hilferdingas. Jas, kaip žinoma, kritikavo V. Leninas. Ši kritika neperanda savo prasmės ir dabar. Siekiant sukurti pasaulinio valdomo ūkio sistemą, turi būti sukurtas vieningas pasaulinės ekonomikos centras, primenantis valstybinį sektorių konkrečių šalių viduje. O tokio vieningo centro nėra. Ir sunku įsivaizduoti, kad jis galėtų susidaryti. Nors transnacionalinių korporacijų ir transnacionalinių bankų vaidmuo labai padidėjo, tačiau tai daugelis viena nuo kitos nepriklausomų pačių didžiausių korporacijų ir bankų, kurie tarp savęs kovoja.

Prieštaras yra ir valstybių vaidmuo šioje srityje. Greta pastangų derinti tarpusavyje ekonominius porcesus, valstybės siekia padidinti savo šalių ekonominį konkurencinį pajėgumą. Padidėjus nacionalinės ekonomikos priklausomumui nuo pasaulinės rinkos, tai nesumažina anarchijos pasauliniu mastu. Todėl šios priemonės šiuo metu dažnai veikia kaip pasaulinės ekonomikos antireguliaciniai veiksniai. Ne tik kiekviena minėta korporacija, bet taip pat ir kiekviena šalis, o dabar ir jų grupuotės siekia apsaugoti savo vidaus rinkas, siekia prasiveržti į priekį savo partnerių sąskaita, prasiveržti į jų rinkas, juos nustelbti. Ekonomikos

reguliavimas pasauliniu mastu galbūt bus pasiektas tik ateityje, kurios ekonominė būklė šiandien mums dar sunkiai įsivaizduojama.

Kadangi dabartinėmis sąlygomis sunku pasiekti pasaulinės ekonomikos reguliavimą, valstybės ieško naujų būdų tvarkant nacionalines ekonomikas. Atsiranda autorių, kurie net siūlo nacionalinę ekonomiką padaryti mažai priklausomą nuo pasaulinės rinkos, didinti protekcionizmą ir pan. bei tvarkyti ją vidaus priemonėmis. Tačiau izoliuotas nacionalinis ūkis dabartinėmis sąlygomis taip pat nerealus.

Todėl kai kurie autoriai siūlo visai atsisakyti valstybės ekonominio reguliavimo. Jie siūlo grįžti prie principo „leiskite eiti, leiskite veikti“, kuris dominavo XIX a. JAV ekonomistas K. Boldingas mano, kad reikia eiti prie „kaubojiškos“ ekonomikos.

Seštąjį ir septintąjį dešimtmetį nuomonių tokių nebuvo. Tai naujos mintys. Dabar jų pasitaiko ne tik ekonomistų darbuose, bet ir ekonominėje politikoje. Ankstesniu laikotarpiu vyriausybės, įgyvendindamos įvairias programas, kurios darė reguliuojamą poveikį visai ekonomikai, nuolat didino išlaidas. Tuo pagrindu ne tik didėjo mokesčiai, bet ir valstybių skolos. Ypač padidėjo JAV valstybės skola. Dabar sveikos ekonomikos požymiu laikomas biudžeto subalansuotumas. Valstybinių lėšų taupymas dabar būdingas ne tik skoloms. Valstybės ekonominio vaidmens mažinimo tendencijos pastebimos ir kitose srityse. Jau aštuntąjį dešimtmetį Anglija ir kai kurios kitos šalys pradėjo pardavinėti valstybinės nuosavybės įmones. Kai kurie autoriai šiuos procesus vadina valstybės kišimosi į ekonomiką „demonavimo“ tendencijomis (2, p. 21).

Mažėja valstybės ekonominis vaidmuo ne tik gamybos, bet ir paskirstymo srityje. Konkurencijos ir rinkos vaidmuo turi tendenciją didėti. Vietoj reguliuojamo valstybės vaidmens pastebimas rinkos prioriteto augimas. Siekiant padidinti rinkos vaidmenį, pertvarkomas ir valstybinių įmonių bei bendrovių valdymas. Valstybinėms bendrovėms suteikiama daugiau savarankiškumo. Atsisakoma tiesioginio kainų ir tarifų reguliavimo. Tai ypač būdinga JAV. Tačiau tai būdinga ir Vakarų Europos šalims.

Ankstesniame etape valstybės reguliuojantis vaidmuo daugiausia pasireiškėdavo atliekant valstybines investicijas, o dabar gerokai sustiprėjo privačių investicijų skatinimas įgyvendinant atitinkamą mokesčių politiką. Tiesa, tokios priemonės taip pat turi reguliuojamą reikšmę, tačiau tai yra kito pobūdžio priemonės. Jos buvo naudojamos jau ir prieškariniais bei pirmaisiais pokario metais. t. y. tuomet, kai apie realesnį ekonomikos reguliavimą dar nebuvo kalbama. Tokios investicijų pokyčių tendencijos yra pastebimos ne tik gamybos, bet ir mokslinio tyrimo darbų finansavimo srityje. Tiesa, šioje srityje ir dabartinėmis sąlygomis valstybės vaidmuo pasireiškia tiesioginiu tų ar kitų mokslo tyrimo darbų finansavimu, tačiau kartu su tuo ir čia sustiprėjo privataus kapitalo išlaidų didinimo skatinimas. Todėl galima prognozuoti, o gal net daugiau negu prognozuoti, t. y. galima daryti gana patikimas išvadas, kad šiuo metu kapitalistinės ekonomikos reguliavimas ne tik praranda galimybes pasiekti aukštesnę pakopą, palyginti su ta, kurią jis buvo pasiekęs šeštąjį ir septintąjį dešimtmetį, neturi ir kiek realiesnio pagrindo pasiekti tą būklę, kurią jis buvo tuomet pasiekęs.

LITERATURA

1. *Богданов О.* Валютные потрясения и мировое капиталистическое хозяйство // МЭМО.— 1974.— № 11.
2. *Изменения в структуре монополистического капитала и государственно-монополистическое регулирование* // МЭМО.— 1989.— № 2.
3. *Кузнецов В.* Кризис системы регулирования капиталистической экономики // МЭМО.— 1979.— № 8.
4. *Осипов Ю.* Затяжные кризисы капиталистического производства // Известия АН СССР. Серия экономическая.— 1984.— 1.— № 6.

5. Транснационализация в современной капиталистической экономике: сущность, критерии, тенденции // МЭМО.— 1989.— № 2.
6. Deutsche Institut für Wirtschaftsforschung. Vierteljahres Heft zur Wirtschaftsforschung. Zweites Heft. Duncker und Humbolt.— Berlin, 1967.
7. IPW Berichte.— 1988.— Nr. 8. Jahresbericht.— 1988. Zur Wirtschaftslage imperialistischer Länder.

VPI
Politinės ekonomijos
katedra

РАЗВИТИЕ И СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ КАПИТАЛИСТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИКИ

Ю. ТАМОШЮНАС

Резюме

О планировании экономики, ее регулировании буржуазия мечтает давно. Когда в 1936 г. Д. М. Кейнс (1883—1946) изложил свою теорию регулирования, многие буржуазные теоретики и деятели думали, что эта проблема уже решена. Однако первые опыты ее применения в довоенные годы положительных результатов не дали. Только после второй мировой войны, когда был образован государственный сектор экономики, а также когда был технически решен вопрос скорого получения необходимой экономической информации, эта проблема приобрела более реальную основу. Образовались в известной мере единые центры экономического управления. В этих условиях стали разрабатываться новые теории и методики не только регулирования экономики, но и обеспечения ее роста. На базе всего этого, а также и других (конъюнктурных) обстоятельств в 50-е и 60-е гг. было достигнуто определенное экономическое равновесие (экономические спады не отличались глубиной и быстро преодолевались), имели место быстрый экономический рост и относительно высокая занятость рабочей силы (исключение составляли США).

Однако в дальнейшем экономика капиталистических стран снова подверглась сильным колебаниям. В 1974—1975 гг., а также в 1980—1982 гг. она пережила более крупные экономические кризисы, чем в предыдущие десятилетия. Образовались значительные диспропорции в экономике и социальной жизни. Это особенно относится к таким факторам, как занятость рабочей силы и загрузка производственных мощностей. Безработица, возникшая в связи с экономическим спадом, продолжала оставаться высокой в межкризисные периоды. Само регулирование стало переживать кризис, а в девятом десятилетии в нем происходят существенные изменения.

После кризиса 1980—1982 гг. капиталистическая экономика переходит на новый технический уровень. Уменьшились и некоторые диспропорции. Однако незанятость (кроме США) пока не приобретает тенденций к сокращению. Наблюдается отказ от прежних методов регулирования во многих областях общественной жизни. Некоторые методы меняются.

В статье определяются периоды развития регулирования экономики и дается их характеристика.

Во второй части статьи дается критический обзор разных мнений о регулировании экономики как в кризисные периоды регулирования, так и в современных условиях. Автор статьи разделяет точку зрения тех ученых, которые считают, что главной причиной кризиса регулирования, а также современных новых процессов является рост международной интеграции экономики капиталистических стран.

Национальная экономика каждой страны становится все в большей мере зависимой от экономического положения в других странах, от мирового капиталистического хозяйства в целом, от взаимоотношений с ним. В мировом масштабе не только отсутствует единый центр регулирования, но, наоборот, проявляются постоянные и острые противоречия. Перспективы эффективного регулирования экономики стали сомнительными.